

بررسی رابطه هویت ملی و قومی با تأکید بر احساس محرومیت و جامعه‌پذیری قومی: مطالعه موردی دانشجویان آذری، کرد و

عرب

علی ربانی *

بهجت یزدخواستی **

ابراهیم حاجیانی ***

حسینعلی میرزائی ****

چکیده

در دهه‌های اخیر موضوع هویت ملی و قومی به یکی از مسایل مهم — خصوصاً در کشورهای دارای تنوع قومی و فرهنگی — تبدیل شده است. در برجسته شدن این موضوع عوامل گوناگونی مؤثر بوده‌اند که در این میان بر روند جهانی شدن اتفاق نظر زیادی هست. گروهی بر این باورند که گسترش و تعمیق فرآیند جهانی شدن باعث تشدید و برجسته شدن وفاداری‌های قومی و محلی و در نتیجه تضعیف هویت و انسجام ملی گردیده است. در مقابل، گروهی دیگر معتقدند که تقویت هویت قومی در تعارض با هویت و انسجام ملی نیست؛ بلکه می‌تواند منجر به تقویت هویت و انسجام ملی جوامع گردد. به عبارتی افراد دارای هویت ترکیبی هستند بدون آن‌که تعارضی بین عناصر هویتی آنان باشد.

---

* استادیار علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان، a.rabbani@altr.ui.ac.ir

** استادیار علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان

*** استادیار علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان و مدیر گروه پژوهش‌های فرهنگی مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع

تشخیص مصلحت

**** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان

تاریخ پذیرش: ۸۸/۷/۷

تاریخ دریافت: ۸۸/۳/۲

مسائل اجتماعی ایران، سال ۱۶، شماره ۶۳، زمستان ۱۳۸۷

این پژوهش با هدف «بررسی رابطه بین هویت ملی و هویت قومی دانشجویان آذری، کرد و عرب دانشگاه‌های دولتی کشور در سال ۱۳۸۷» و ارتباط «احساس محرومیت نسبی و جامعه‌پذیری قومی با هویت‌های دوگانه (ملی و قومی)» انجام شده است، نمونه پژوهش در این تحقیق ۶۸۷ نفر بوده است.

به طور کلی یافته‌های تحقیق نشان داد که بین دو متغیر هویت ملی و هویت قومی رابطه مثبت، هم‌افزا و متوسطی وجود دارد. بین متغیر «احساس محرومیت نسبی» و «هویت ملی» رابطه منفی نسبتاً بالایی وجود دارد و این ارتباط با متغیر «هویت قومی» مثبت و در حد ضعیفی بوده است. هم‌چنین متغیر «جامعه‌پذیری قومی» با «هویت ملی» رابطه ضعیف و مثبت و با «هویت قومی» رابطه مثبت، هم‌افزا و متوسط داشته است.

کلیدواژه‌ها: هویت ملی، هویت قومی، احساس محرومیت نسبی، جامعه‌پذیری قومی، دانشجو.

۱. بیان مسئله

تحقیقات مختلف نشان می‌دهد که تا قبل از دهه ۶۰ میلادی موضوع تنوع قومی دل‌مشغولی زیادی برای اندیشمندان و جوامع ایجاد نمی‌کرد، اما به موازات احیاء هویت‌های قومی و شکل‌گیری تعارضات قومی، مسئله قومیت و هویت قومی از یک موضوع /پیرامونی/ به موضوع /اصلی/ در ادبیات و آثار اندیشمندان علوم اجتماعی و سیاسی تبدیل شده (براون، ۱۹۹۳: ۴۳) و به عنوان یکی از برجسته‌ترین مسایل جهانی مطرح شده است (گل محمدی، ۱۳۸۱: ۱۵۸)؛ چنان‌که برخی عصر حاضر را قرن اقلیت‌ها و قومیت‌ها (خوب‌روی، ۱۳۸۰: ۱) و مسئله قومیت را مهم‌ترین دغدغه انسان عصر نو می‌شمارند (دوران، ۱۳۸۳: ۸۵).

امروزه به باور بسیاری از صاحب‌نظران هم‌زمان با تعمیق فرآیند جهانی شدن^۱ از یک سو شاهد گسترش و یکپارچگی فرهنگی، بازارهای اقتصادی و شیوه‌های حقوقی و سیاسی هستیم و از دیگر سو، ناظر ظهور انواع اختلاف‌های قومی در بسیاری از مناطق جهانییم (به نقل از سید امامی، ۱۳۷۷: ۷). این موضوع به ویژه در جوامعی چون ایران که از لحاظ قومی متنوع‌ترند، بیشتر خودنمایی می‌کند. تنوع و بافت قومی - فرهنگی ایران الگوی منحصر به فرد، متنوع و پیچیده‌ای است چنان که گروه‌های فعال قومی آن در مناطق مرزی واقع‌اند و همگی هم‌جوار با کشورهای هم‌زبان و قومیت‌های هم‌تبار خود هستند (رمضان‌زاده، ۱۳۷۷: ۲۲۰). به دلیل شرایط خاص جهانی بسیاری از اندیشمندان و مسئولان جامعه مسئله حال و آینده کشور را موضوع قومیت‌ها می‌دانند (کولایی، ۱۳۸۳: ۵۱؛ بشیریه، ۱۳۷۹: ۳۵۴؛ فکوهی، ۱۳۸۱: ۷۱). در ادبیات موجود پیرامون این مسئله و هم‌چنین به باور بسیاری از مسئولان، اساساً بر جسته شدن هویت قومی منجر به تضعیف هویت ملی می‌شود و انسجام ملی را با بحران مواجه می‌کند. حال سؤال این است که این برداشت تا چه حد صحیح است و اساساً چه رابطه‌ای بین هویت ملی و قومی وجود دارد؟ به عبارت روشن‌تر، هویت قومی سه گروه قومی - دانشجویی مورد مطالعه این تحقیق، چه نسبتی با هویت ملی‌شان دارد و رابطه بین این دو نوع هویت

^۱ البته گفتنی است که در خصوص جهانی شدن دو نگرش وجود دارد. برخی آن را جهانی شدن (globalization) و فرآیند تعمیمی می‌خوانند و گروهی دیگر آن را جهانی‌سازی (globalism) و پروژه تحمیلی می‌دانند. در رویکرد نخست، جهانی شدن نه تنها به تضعیف هویت ملی منجر نمی‌شود، بلکه درصدد شکل دهی به آن براساس الگوی تعامل مبتنی بر هم‌جوشی فرهنگ‌ها و خارج ساختن آن از حالت تنگ و متعصب نژادی و قومی است. براساس رویکرد دوم، جهانی شدن هویت ملی را تضعیف می‌کند؛ چرا که خواهان یکسان‌سازی فرهنگی است به گونه‌ای که هویت‌های فراملی و فروملی بر هویت‌های ملی غالب و چیره می‌شوند.

چگونه است؟ و این که تأثیر متغیرهای «احساس محرومیت» و «جامعه‌پذیری قومی» بر هویت ملی و قومی نمونه مورد مطالعه این تحقیق به چه صورتی است؟

۲. مباحث مفهومی و نظری

به دلیل جذابیت و اهمیت موضوع هویت، این بحث مورد اقبال محققان بسیاری از رشته‌ها قرار گرفته و ادبیات متنوعی پیرامون آن شکل گرفته است؛ ضمن اشاره‌ای موجز به تعاریف مربوط به مفاهیم «هویت»، «هویت ملی»، «هویت قومی»، «احساس محرومیت» و «جامعه‌پذیری» به اجمال به ادبیات مرتبط با فرضیه‌های تحقیق اشاره می‌شود.

۲. ۱. هویت

به دلیل ماهیت پیچیده و سیال «هویت» این واژه واجد معانی متعددی است. (مسکویک، ۲۰۰۷: ۵۱۴) و هر رشته علمی با توجه به خاستگاه، موضوع، اهداف، زمینه مطالعاتی، سطح تحلیل و ابزار تحقیق به گونه‌ای خاص آن را مورد توجه قرار می‌دهد (مقصودی، ۱۳۸۶: ۸۴). اما در یک تعریف ساده گیدنز هویت را منبع معنا برای کنش‌گران (نوجه فلاح، ۱۳۸۳: ۴۲) و شیخاوندی آن را مجموعه‌ای از علایم، آثار مادی، زیستی، فرهنگی و روانی می‌داند که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه یا اهلیتی از اهلیت دیگر و فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود (شیخاوندی، ۱۳۷۹: ۶).

۲. ۲. هویت ملی

هویت ملی اساساً محصول دوران مدرن اروپا است و از اواخر قرن نوزدهم به کشورهای جهان سوم و تازه استقلال یافته، راه پیدا کرد (علم، ۱۳۸۶: ۱۰۱). هویت ملی به دلیل تأثیر زیادش در تمامی حوزه‌ها مهم‌ترین نوع از انواع هویت (احمدی، ۱۳۸۳: ۱۶۹) و فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است (حیدری، ۱۳۸۳: ۳۴۴). در تعریف هویت ملی نکته اصلی این است که

فرد خودش را عضو چه واحد سیاسی می‌داند و تا چه اندازه احساس یگانگی با واحد سیاسی می‌کند (قیصری، ۱۳۷۷: ۵۰).

اغلب محققان این حوزه، هویت ملی ایرانی را دارای عناصری چون سرزمین، زبان و ادبیات، دین، آیین‌ها و مناسک، دولت و... می‌دانند. در این تحقیق با در نظر داشتن مباحث نظری، پیشینه تحقیق و تجربیات محققان و هم‌چنین آزمون‌های صورت گرفته در این باره، هویت ملی دارای ابعاد (۱) سرزمینی (جغرافیایی) (۲) فرهنگی - اجتماعی (۳) سیاسی و (۴) تاریخی در نظر گرفته شد (جدول ۲).

با توجه به ابعاد ذکر شده در این تحقیق منظور از هویت ملی میزان آگاهی، وفاداری و تعلق خاطر به اجتماع ملی مثل احساس سربلندی و افتخار نسبت به نمادهایی هم‌چون زبان ملی (فارسی)، دین اسلام، آداب و مناسک ملی و مفاخر فرهنگی کشور، مردم و دولت است.

۲.۳. هویت قومی

هویت قومی نیز پدیده‌ای پویا، چند بعدی و همیشه در حال تحول است که تعاریف مختلفی از آن صورت گرفته است. تاجفل آن را بخشی از مفهوم فرد می‌داند که از آگاهی‌اش نسبت به عضویت در یک گروه قومی با ارزش‌ها و احساسات مربوط به آن ناشی می‌شود. هلمز هویت قومی را احساس تعلق فرد به یک گروه قومی می‌داند که این گروه میراث فرهنگی، ارزش‌ها و منش‌های خاص خود را دارد (فینی، ۲۰۰۷: ۲۷۱). الطایی هویت قومی را نوعی هویت اجتماعی می‌داند که در آن روابط عاطفی اعضا بیشتر بوده و همگنی و یکدستی بیشتری نسبت به جامعه کلی بر آن حاکم است (رضایی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۲۱)، نهایتاً هویت قومی همانند هویت ملی نوعی شناخت از خود و تمایز با دیگران است و به احساس وفاداری و افتخار به نمادهای قومی

هم چون زبان، مذهب، آداب و مناسک و مفاخر فرهنگی اطلاق می‌شود (اکوانی، ۱۳۸۷: ۱۰۱).

برای سنجش هویت قومی مدل‌ها و مقیاس‌های مختلفی ارائه شده که بسیاری از آن‌ها هم چون مدل فینی، مدل چهار بعدی مارسیا، مدل ای.آی.اس^۱ یومانا بر مبنای کار اریکسون و تاجفل صورت گرفته است (یومانا، ۲۰۰۴: ۱۰). در این تحقیق به دلیل اهمیت و جایگاه مقیاس فینی و هم چنین کم توجهی به آن در تحقیقات داخلی از مدل استاندارد ام.آی.آی.ام^۲ جهت سنجش هویت قومی نمونه تحقیق استفاده شد. این در سال ۱۹۸۹ به عنوان مدلی سه بعدی از سوی فینی معرفی شد. از آن زمان همیشه مورد آزمون و سنجش بوده است و امروزه بیشتر به عنوان مدل تک بعدی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این مدل دارای ۱۴ گویه است و از محدود ابزارهایی است که در زمینه سنجش هویت قومی بسیار مورد توجه بوده و دارای اعتبار و پایایی بالایی است (یومانا، ۲۰۰۵: ۱۲). به دلیل ماهیت پیچیده و چندوجهی هویت و بافت فرهنگی - اجتماعی خاص ایران، این مدل با اعمال تغییراتی و با اضافه شدن دو سؤال، بعد از پیش آزمون و انجام تحلیل‌ها و آزمون‌های آماری، در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت (جدول ۳).

با توجه به مباحث مطرح شده در این تحقیق منظور از هویت قومی، میزان آگاهی، وفاداری و گرایش افراد به نمادهای قومی هم چون زبان، مذهب، آداب و مناسک و مفاخر فرهنگی است.

آن گونه که در بیان مسئله اشاره شد سه سؤال اصلی در این مقاله مورد توجه است. نخست وجود یا عدم ارتباط بین دو متغیر هویت ملی و قومی بود. در مورد رابطه و نوع

¹ Ethnic Identity Seale (EIS)

² MultiGroup Ethnic Identity Measure (MGEIM)

ارتباط دو متغیر هویت قومی و ملی، می‌توان به طور کلی مباحث موجود را بر اساس نظریات فینی در دو رویکرد کلان قالب‌بندی نمود. در دیدگاه نخست، که به مدل خطی معروف است، رابطه این دو متغیر به صورت خطی تصور می‌شود. به عبارت روشن‌تر طرفداران این دیدگاه، معتقدند تقویت هویت ملی در گرو تضعیف و یا از بین رفتن هویت قومی است و چنان‌چه هویت قومی تقویت شود منجر به تضعیف هویت و انسجام ملی خواهد شد. در دیدگاه دوم، به عبارتی مدل غیر خطی، صاحب‌نظران معتقدند که تقویت هویت قومی لزوماً منجر به تضعیف هویت و انسجام ملی نمی‌شود و یا تقویت هویت ملی در گرو تضعیف هویت قومی نیست، بلکه ممکن است در عین تقویت هویت ملی در یک جامعه، افراد از هویت قومی بالایی نیز برخوردار باشند، حتی این امکان هست که هویت ملی و قومی فرد به طور هم‌زمان ضعیف باشد (فینی، ۲۰۰۱: ۵۰۱). بری در این رابطه نتایج پژوهشی را یادآور می‌شود که در ۲۶ کشور دنیا انجام شده است و هر سه نتیجه مورد اشاره در این تحقیق دیده می‌شود (بری، ۲۰۰۶: ۳۵). در رویکرد اول کنش‌گران انسانی صرفاً باید انتخاب کنند که دارای هویت ملی و یا قومی باشند و در واقع جمع این دو جمع اضداد است. همین‌نگرش و رویکرد برای سال‌ها و دهه‌های طولانی بر سیاست‌های هویتی و قومی بسیاری از کشورها (از جمله ایالات متحده، کانادا و...) حاکم بود و متعاقب آن، سیاست‌های یکسان‌سازی در بسیاری از کشورها اجرا گردید.

اما گروه دوم بر این باورند که چه بسا این دو نوع هویت می‌توانند همدیگر را تقویت نمایند و افراد انسانی می‌توانند هم‌زمان دارای هویت‌های گوناگونی باشند. این طرز تفکر و ایده تحت تأثیر دیدگاه نظریه‌پردازان کنش متقابل نمادین است که هویت /خود/ را چندگانه و ترکیبی می‌دانند. استرایکر از متأخرین این مکتب /خود/ را مجموعه‌ای متشکل از هویت‌های مجزا تعریف کرده که هر یک معرف پایگاه

درونی شده‌ای هستند و در تعامل اجتماعی شکل گرفته‌اند؛ اما تعهد/خود/ به همه آن‌ها یکسان نیست. بنابراین خود مشتمل بر هویت‌های چندگانه با نام و نشان‌های مختلفی است (صدیق سروستانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۳۴) که لزوماً در تعارض با یکدیگر نیستند. درباره عوامل مرتبط با هویت به ویژه هویت ملی و قومی پژوهش‌ها از دهه ۵۰ آغاز گردید. تحقیق کلارک جهت بررسی ریشه‌های اجتماعی هویت در بین جوانان آمریکایی - آفریقایی تبار جزء اولین پژوهش‌ها در این حوزه بود (فرنچ، ۲۰۰۶: ۸). البته باید در نظر داشت موضوع هویت قومی و ملی نیز همانند سایر پدیده‌های اجتماعی با عوامل متعدد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در دو سطح خرد و کلان مرتبط است و شبکه‌ای از عوامل در هم پیچیده بر روی این متغیرها اثر می‌گذارند. شناخت، مطالعه و بررسی عوامل مختلف مستلزم تحقیقات گوناگونی است و از عهده یک یا چند تحقیق خارج است، لذا معمولاً پژوهش‌گران در تحقیقات‌شان بر یک یا چند بعد متمرکز می‌شوند. در این تحقیق نیز به دو متغیر «احساس محرومیت نسبی» و «جامعه‌پذیری قومی» در ارتباط با متغیرهای هویت ملی و قومی پرداخته شد.

۲. ۴. احساس محرومیت نسبی

تأثیر متغیر احساس محرومیت بر هویت ملی و قومی از سوی بسیاری از صاحب‌نظران مورد توجه است. در بحث‌های اریکسون درباب نحوه شکل‌گیری هویت، متغیر احساس محرومیت بسیار برجسته است (سابتیر، ۲۰۰۸: ۱۸۸) و در ایجاد و توسعه مدل‌های کراس (۱۹۹۱) و فینی (۱۹۸۹) نقشی تعیین‌کننده ایفا نموده است. صاحب‌نظران دیگری چون تاجفل، ترنر و برانسکام (۱۹۹۹) بر نقش احساس محرومیت در برجسته‌شدن هویت قومی و تضعیف هویت ملی و پیوند بین هویت ملی و قومی تأکید داشته‌اند (بوری، ۱۹۹۷: ۵۸۹). تحقیقات انجام شده درباره رابطه احساس محرومیت و هویت ملی و قومی نتایج گوناگونی را نشان می‌دهد، چنان‌که برخی رابطه

مثبت (فینی، ۱۹۹۰؛ فینی و چاویرا، ۱۹۹۵)، برخی رابطه منفی (گرین، ۲۰۰۶) و برخی فقدان رابطه بین این متغیرها را گزارش کرده‌اند (ورکیوتن، ۲۰۰۲).

رابرت گار، از نظریه پردازان رهیافت «محرومیت نسبی»، احساس محرومیت را نتیجه احساس وجود شکاف غیرقابل تحمل بین توقعات ارزشی و قابلیت‌های ارزشی می‌داند که بسته به شدت پابندی به ارزش مورد توقع، مشروع دانستن محرومیت، فرصت‌های بدیل ممنوع شده و دفعات محرومیت، باعث نارضایتی و خشم می‌گردد (مقصودی، ۱۳۸۰: ۲۰۴). از نمودهای احساس محرومیت نسبی «احساس تبعیض» است (نواح، ۱۳۸۶: ۱۴۹). رابرت گر سه نوع تبعیض را نام می‌برد: تبعیض اقتصادی، تبعیض سیاسی و تبعیض فرهنگی (قاسمی، ۱۳۸۱: ۱۲۹). فرض اصلی رابرت گر این است که احساس محرومیت نسبی پیش شرط کشمکش‌های داخلی خشونت‌آمیز است. صاحب‌نظران دیگر نیز تأکید نموده‌اند که هر قدر میزان احساس محرومیت در یک قوم بیشتر باشد و آن قوم احساس کند فرهنگ، زبان و ارزش‌هایش مورد تعرض و استحاله قرار گرفته است، گرایش به حفظ فرهنگ و آداب و رسوم قومی در آن تشدید می‌شود که در حالت افراطی به صورت قوم‌مداری متجلی خواهد شد (قیم، ۱۳۸۰: ۲۱۳). به‌طور کلی علت شکل‌گیری احساس محرومیت نسبی خودآگاهی قومی است (یومانا، ۲۰۰۸: ۲۰) که این خودآگاهی نیز پیامد فرآیندهای مختلفی هم‌چون جهانی‌شدن است. رابرتسون و گیدنز معتقدند با تعمیق فرآیند جهانی‌شدن و انقلاب عظیم ارتباطات، دسترسی افراد به اطلاعات آسان‌تر شده و این امر امکان مقایسه وضعیت اقلیت‌های قومی را در قیاس با گذشته خود، هم‌تباران و گروه‌های حاکم برای اعضای گروه‌های قومی فراهم نموده است (الطایی، ۱۳۸۲: ۱۳۸). البته در بحث محرومیت، توجه به این مسئله اساسی ضروری است که محرومیت در یک جامعه می‌تواند توهم و یا واقعیت باشد و شکل‌گیری احساس محرومیت صرفاً ناشی از محرومیت و تبعیض نیست و به عوامل

مختلف دیگری چون سطح سواد و آگاهی (یومانا، ۲۰۰۸: ۲۱)، طبقه اجتماعی، تعاملات برون و درون گروهی، تبلیغات و... مرتبط است (لهم، ۲۰۰۶: ۳۵). با توجه با مباحث مطرح شده و تحقیقات پیشین در این رابطه، منظور از احساس محرومیت در این تحقیق این است که پاسخ‌گویان تحقیق تا چه حد احساس می‌کنند گروه قومی‌شان در دست‌یابی به حقوق خود (سیاسی، اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی) با دیگر اقوام کشور برابر است و اعتقاد به ظلم و تبعیض در ابعاد ذکر شده ندارند.

۲. ۵. جامعه‌پذیری قومی

از دیگر متغیرهای مؤثر بر هویت - به ویژه هویت قومی - «جامعه‌پذیری قومی» است. افراد در طول زندگی خود همیشه از این فرآیند متأثر می‌شوند. اما طبیعی است که این تأثیرپذیری در مقاطعی از زندگی - به ویژه نوجوانی و جوانی - از شدت بیشتری برخوردار است. به گمان ترنر، هویت و قومیت از اساسی‌ترین آموخته‌های هر فرد در طول زندگی است (ترنر، ۱۹۹۸: ۱۵). بر اساس دیدگاه مکتب‌کنش متقابل نمادین نیز، هویت فرد در روند جامعه‌پذیری یا اجتماعی شدن شکل می‌گیرد. کولی بر نقش گروه‌های نخستین، یعنی خانواده و گروه‌های همبازی تأکید زیادی دارد (قنبری، ۱۳۸۳: ۳۶۳). مهم‌ترین عوامل و کارگزاران جامعه‌پذیری «خانواده»، «مدرسه» و «رسانه‌ها» هستند (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۷۴۴).

در این تحقیق از بین عوامل جامعه‌پذیری صرفاً بر نقش خانواده در تقویت هویت قومی افراد مورد مطالعه تأکید شده است. برای سنجش این متغیر از پرسش‌نامه استاندارد یی که توسط یومانا ابداع شده استفاده گردید. این ابزار مورد توجه محققانی بوده که موضوع جامعه‌پذیری قومی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. یومانا این متغیر را با یک بعد و هفت گویه مورد سنجش قرار داده است. پرسش‌نامه مذکور پس از ترجمه به فارسی، پیش‌آزمون و مورد استفاده قرار گرفت (جدول ۵).

با توجه به مطالب ارائه شده، منظور از جامعه‌پذیری قومی در این پژوهش، تأثیر و نقش خانواده (به ویژه والدین) در آموزش مستقیم و غیرمستقیم ارزش‌ها و باورهای فرهنگ قومی به فرزندان است.

پس از جمع‌بندی مباحث مطرح شده تحت عنوان «مباحث مفهومی و نظری»/ برآیند تا در ادامه، سؤال نخستین تحقیق (وجود یا عدم رابطه بین دو متغیر هویت قومی و ملی سه گروه قومی - دانشجویی آذری، کرد و عرب) را با توجه به مدل‌های خطی و غیرخطی و نظریه کنش متقابل نمادین پاسخ گوئیم. سپس به بررسی تأثیر متغیر احساس محرومیت بر هویت ملی و قومی نمونه مورد مطالعه (سؤال دوم تحقیق) با در نظر داشتن مباحث ارائه شده توسط صاحب‌نظرانی چون اریکسون، تاجفل، ترنر، رابرت گر و برانسکام می‌پردازیم. هم‌چنین به سؤال سوم تحقیق (تأثیر جامعه‌پذیری بر هویت ملی و قومی) با در نظر داشتن دیدگاه‌های یومانا و نتایج تحقیقات ذکر شده در این رابطه پاسخ می‌گوئیم.

۳. پیشینه تحقیق

برجسته شدن موضوع قومیت‌ها باعث انجام مطالعات و تحقیقات زیادی پس از دهه ۱۹۶۰ شد. خوشبختانه طی سال‌های اخیر توجه محققان داخلی نیز به این حوزه جلب شده است. در این قسمت متناسب با نیاز تحقیق به چند مورد از تحقیقات خارجی و داخلی به گونه‌ای مختصر اشاره می‌شود.

فرنچ معتقد است تحقیق کلارک با عنوان «بررسی میزان گرایش جوانان آمریکایی - آفریقایی تبار به هویت قومی - نژادی» در سال ۱۹۵۰ جزء اولین پژوهش‌ها در این باره است (فرنچ، ۲۰۰۶: ۱۰).

فینی که یکی از محققان مطرح معاصر در زمینه مطالعات قومیتی است، در سال ۱۹۸۹ در پژوهشی، رشد هویت قومی را در بین اقلیت‌های قومی دانش‌آموزی در شهر لس‌آنجلس مطالعه کرد. وی دریافت که هویت قومی در بین اقلیت‌ها در حال افزایش است (فینی، ۲۰۰۱: ۴۹۴).

مودود در سال ۱۹۹۴ مطالعه‌ای درباره «هویت قومی اقلیت‌ها در بریتانیا» به انجام رساند. نتایج این تحقیق حکایت از برجسته‌شدن هویت قومی گروه‌های قومی دارد (مودود، ۱۹۹۴).

شامایی در رساله دکتری‌اش با عنوان «هویت ملی و قومی در بین دانشجویان یهودی در تورنتو» تلاش نمود تا هویت قومی و ملی دانشجویان یهودی را در تورنتوی کانادا مطالعه کند. نتیجه این تحقیق عدم رابطه بین هویت ملی و قومی نمونه مورد مطالعه را نشان داد (شامایی، ۱۹۸۶).

یومانا در سال ۲۰۰۳ در تحقیقی به «بررسی هویت قومی مهاجران در شهر اینویز» و نقش مؤثر متغیرهایی هم‌چون احساس محرومیت و تبعیض، عزت نفس و جامعه‌پذیری قومی پرداخت. این پژوهش‌گر دریافت که با افزایش احساس محرومیت افراد مورد مطالعه، هویت قومی آنان برجسته می‌شود. هم‌چنین تأثیر جامعه‌پذیری بر هویت قومی مثبت بوده است. از سوی دیگر کسانی که از عزت نفس بالاتری برخوردار بودند هویت قومی بالاتری را نیز از خود نشان دادند (یومانا، ۲۰۰۸).

یپ در سال ۲۰۰۶ در تحقیقی تلاش کرد وضعیت هویتی سه گروه دانش‌آموز (۱۷-۱۳ سال)، دانشجو (۲۳-۱۸ سال) و افراد عادی گروه‌های قومی آمریکایی - آفریقایی تبار را بر اساس مدل چهاربعدی مارسیا مشخص کند (یپ، ۲۰۰۶).

تحقیقی دیگر در خصوص هویت ملی در بین جوانان حومه شهر ملبورن استرالیا در ۲۰۰۶ به انجام رسیده است. لهم در این پژوهش به دنبال شناخت عوامل تقویت‌کننده

هویت ملی استرالیا بوده و نقش متغیرهای «سیاست‌های حمایتی دولت»، «احساس محرومیت» و «جامعه‌پذیری قومی» را بررسی کرده است. وی دریافت که تلاش دولت در حمایت از گروه‌های قومی مهاجر و هم‌چنین نقش والدین در انتقال ارزش‌های فرهنگی - ملی (استرالیا) تأثیری مثبت در تقویت هویت ملی جوانان مورد مطالعه داشته است. هم‌چنین با کاهش احساس محرومیت، هویت ملی پاسخ‌گویان افزایشی را نشان داده است (لهم، ۲۰۰۶).

در داخل کشور نیز خوشبختانه تحقیقات زیادی صورت گرفته که بخشی از آن‌ها توسط مقصودی (۱۳۸۶) جمع‌بندی شده است. علاوه بر این موارد، می‌توان به کارهای دیگری که توسط فکوهی (۱۳۸۱)، یوسفی (۱۳۸۳)، قیصری (۱۳۷۷)، حاجیانی (۱۳۸۷) احمدلو (۱۳۸۱)، فتحی (۱۳۸۲)، دژم‌خوی (۱۳۸۷) صورت گرفته اشاره کرد. با وجود ارزش و جایگاه تحقیقات فوق‌الذکر، می‌توان به دو مسئله اساسی درباره پژوهش‌های داخلی اشاره کرد که تلاش شد در این تحقیق مورد توجه قرار گیرد. نخست عدم استفاده از مدل‌ها و ابزارهای استاندارد جهت سنجش هویت، به ویژه هویت قومی است؛ چنان‌که هر محقق در تحقیق خود دست به ساخت ابزار سنجش جدیدی زده است، این در حالی است که در تحقیقات خارجی این حوزه، استفاده از ابزارهای استاندارد مربوط به هویت قومی بسیار مورد توجه است و این موضوع امکان مقایسه یافته‌های تحقیقات مختلف را امکان‌پذیر می‌سازد.

مسئله دوم کمبود تحقیقات مقایسه‌ای و تطبیقی در حوزه مطالعات قومیتی، خصوصاً در بین گروه‌های سنی جوان و قشر تأثیرگذار دانشجو است، در حالی که اهمیت این قشر در ایجاد تحولات و هم‌چنین رصد تغییرات مختلف اجتماعی از جمله در حوزه هویت بر کسی پوشیده نیست. بر این اساس تلاش شد تا ضمن آزمون مقیاس فینی و

فرضیه‌های تحقیق، به دانش مربوط به حوزه هویت به ویژه هویت ملی و قومی افزوده شود.

۴. اهداف و فرضیات تحقیق

اهداف اصلی پژوهش عبارتند از؛ شناخت «رابطه هویت ملی و قومی» و «تأثیر متغیرهای احساس محرومیت نسبی و جامعه‌پذیری قومی» بر هویت‌های دوگانه (ملی و قومی) سه گروه آذری، کرد و عرب.

این تحقیق در پی آن است که دریابد:

۱. آیا بین دو متغیر هویت ملی و قومی جامعه مورد بررسی رابطه وجود دارد؟
۲. متغیر احساس محرومیت نسبی چه تأثیری بر هویت ملی و قومی جامعه مورد مطالعه دارد؟

۳. متغیر جامعه‌پذیری قومی چه تأثیری بر هویت ملی و قومی جامعه مورد مطالعه دارد؟

و به عنوان هدف فرعی؛

۴. آیا دانشجویان مورد بررسی از لحاظ هویت ملی و قومی بر حسب متغیرهای زمینه‌ای جنسیت، بومی بودن، مذهب و رشته تحصیلی با هم متفاوت‌اند؟
برای پاسخ به این پرسش‌ها، فرضیات تحقیق چنین تدوین شد:

۱. بین دو متغیر هویت ملی و هویت قومی رابطه مثبت وجود دارد.
۲. بین متغیر احساس محرومیت نسبی، هویت ملی و هویت قومی نمونه مورد بررسی رابطه وجود دارد.

۳. بین متغیر جامعه‌پذیری قومی و هویت ملی و هویت قومی نمونه مورد بررسی رابطه وجود دارد.

۴. دانشجویان سه گروه قومی مورد مطالعه (بر اساس متغیرهای زمینه‌ای جنسیت، مذهب، بومی و غیربومی بودن گروه تحصیلی) از لحاظ هویت ملی و قومی با هم تفاوت معنی‌داری ندارند.

۵. روش‌شناسی

این تحقیق از نوع پیمایشی بوده و از پرسش‌نامه برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. پرسش‌نامه براساس مقیاس لیکرت تنظیم و سؤال‌های آن از نوع سؤال‌های بسته و پنج‌گزینه‌ای بوده است. سؤال‌ها برای سنجش میزان شدت گرایش شاخصه‌های هویت ملی و هویت قومی و رابطه بین این دو نوع هویت و تأثیر احساس محرومیت و جامعه‌پذیری قومی بر این دو نوع هویت تنظیم گردید. بعد از تهیه پرسش‌نامه و پیش‌آزمون، گویه‌ها مجدداً اصلاح و ویرایش گردید. کلیه پرسش‌نامه‌ها توسط خود پاسخ‌گویان پر شده است. برای تحلیل اطلاعات به دست آمده، از نرم‌افزار اس. پی. اس. اس^۱ و روش‌های توصیفی و تبیینی استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش دانشجویان آذری، کرد و عرب دانشگاه‌های دولتی کشور در سال تحصیلی ۸۸-۱۳۸۷ بوده‌اند که از آن میان ۶۸۷ نفر از طریق فرمول کوکران گزیده شدند. برای گزینش نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای استفاده شد. در خصوص نحوه انتخاب نمونه، از آن‌جا که آمار دقیقی از گروه‌های قومی کشور و از جمله آمار دانشجویان براساس قومیت وجود ندارد، لذا ابتدا بر اساس آمار سازمان سنجش کشور دانشگاه‌هایی که به عنوان منطقه بومی سه گروه مورد مطالعه محسوب می‌شدند، انتخاب شد (بر این اساس برای نمونه آذری دانشگاه تبریز، دانشگاه کردستان برای نمونه کردها و دانشگاه شهید چمران اهواز برای نمونه دانشجویان عرب انتخاب

¹ SPSS

گردید). در مرحله بعد بر اساس درصد احتمالی هر گروه قومی در دانشگاه مورد نظر، نمونه‌ای از طریق فرمول کوکران برآورد شد که در جدول ۱ آمده است. نهایتاً با در نظر داشتن دو متغیر جنس و رشته تحصیلی مبادرت به توزیع و تکمیل پرسش‌نامه‌ها گردید.

جدول ۱. نمونه مربوط به هر گروه قومی - دانشجویی مورد مطالعه

گروه قومی	تعداد نمونه	درصد
گروه قومی - دانشجویی آذری	۲۸۶	۴۱/۶
گروه قومی - دانشجویی کرد	۲۳۱	۳۳/۶
گروه قومی - دانشجویی عرب	۱۷۰	۲۴/۸

اعتبار^۱ ابزار اندازه‌گیری، از نوع صوری^۲ بوده و از طریق ارجاع به تعدادی از محققانی که در این باره دارای تجربه هستند حاصل شده است. جهت بررسی پایایی^۳ گویه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. ضرایب پایایی به دست آمده (جدول شماره ۲، ۳، ۴، ۵) برای هر یک از متغیرهای مورد بررسی نشان از پایداری درونی بالا بین گویه‌ها دارد.

برای تحلیل داده‌ها، از روش‌های آماری توصیفی (توزیع فراوانی و درصد) و آزمون‌های ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل واریانس یکسویه^۴ استفاده شد. متغیرهای وابسته پژوهش «هویت ملی» و «هویت قومی» است. متغیر هویت ملی با ۳۶ گویه و متغیر هویت قومی با ۱۶ گویه و نهایتاً متغیرهای مستقل پژوهش «احساس محرومیت نسبی» و «جامعه‌پذیری قومی» با ۱۲ و ۷ گویه در دامنه پنج گزینه‌ای طیف

1 Validity

2 Face Validity

3 Reliability

4 ANOVA

لیکرت (از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف) سنجیده شده‌اند. گویه‌های این سنجه‌ها و ضرایب پایایی آن‌ها در جدول‌های ۱ تا ۴ پیوست آمده‌اند.

۶. نیم‌رخ جمعیت نمونه آماری

از کل نمونه مورد بررسی ۵۲/۳ درصد مرد و ۴۷/۷ درصد زن، ۸/۸ درصد مجرد و ۱۲ درصد متأهل بوده‌اند. ۴/۹ درصد در مقطع کاردانی، ۳/۳ درصد در مقطع کارشناسی، ۱۵/۱ درصد در مقطع کارشناسی ارشد و ۳/۶ درصد در مقطع دکتری در حال تحصیل بوده‌اند. در رابطه با گروه تحصیلی پاسخ‌گویان آمارها نشان داد که ۳۲ درصد در رشته‌های علوم انسانی، ۲۸/۴ درصد در رشته‌های علوم پایه، ۲۹/۷ درصد در رشته‌های ریاضی و فنی مشغول تحصیل بوده و ۹/۹ درصد نیز رشته خود را ذکر نکرده‌اند. از لحاظ وضعیت مذهبی ۷۳/۳ درصد شیعه، ۲۳/۵ درصد سنی و ۳/۲ درصد از سایر مذاهب بوده‌اند. ۶۳/۱ درصد پاسخ‌گویان بومی و ۳۶/۹ درصد غیر بومی^۱ بوده‌اند.

۷. یافته‌ها

۷.۱. رابطه هویت ملی و قومی

برای آزمون روابط همبستگی بین متغیرها در فرضیه‌های اول، دوم و سوم از آزمون ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. آن‌گونه که در جدول ۲ آمده، نتایج نشان می‌دهد که رابطه بین دو متغیر هویت ملی و قومی تأیید شده است، شدت رابطه در حد ۰/۳۱ و جهت رابطه مثبت و هم‌افزاست. نتیجه به دست آمده در اکثر تحقیقات داخلی که در سایر اقشار و دیگر گروه‌های قومی جامعه انجام گرفته، تأیید شده است. لذا این

---

۱. در این تحقیق منظور از بومی و غیر بومی بودن، معیاری است که سازمان سنجش و آموزش کشور جهت گزینش دانشجویان برای دانشگاه‌های مختلف کشور بر اساس منطقه محل تولد اعمال می‌کند.

یافته با یافته‌های تحقیقات پیشین هم‌چون (حاجیان، ۱۳۸۷؛ رضایی و دیگران، ۱۳۸۶؛ اکوانی، ۱۳۸۷؛ دژم‌خوی، ۱۳۸۷؛ میرزایی الف، ۱۳۸۵) و... هم‌خوانی دارد.

جدول ۲. آزمون ضریب همبستگی بین متغیر هویت ملی و هویت قومی

هویت ملی			متغیر وابسته
تعداد مشاهدات	معنی‌داری	ضریب همبستگی	
۶۷۴	۰/۰۰۰	۰/۳۱	هویت قومی

جدول ۳. آزمون ضریب همبستگی بین متغیر احساس محرومیت/جامعه‌پذیری و هویت ملی

هویت ملی			متغیر وابسته
تعداد مشاهدات	معنی‌داری	ضریب همبستگی	
۶۵۹	۰/۰۰۰	-۰/۵۶۳	احساس محرومیت
۶۵۴	۰/۰۰۲	۰/۱۳	جامعه‌پذیری

- رابطه بین دو متغیر هویت ملی و احساس محرومیت معنی‌دار، شدت رابطه در حد نسبتاً بالا (۰/۵۶) و جهت رابطه منفی و کاهنده است. به عبارت دیگر، هر چقدر گروه‌های قومی مورد بررسی، احساس محرومیت کمتری کرده‌اند از هویت ملی بالاتری برخوردار بوده‌اند.

- رابطه بین دو متغیر هویت ملی و جامعه‌پذیری معنی‌دار، شدت رابطه کم (۰/۱۳) و جهت رابطه مثبت است. به عبارتی با افزایش نقش خانواده (به ویژه والدین) در آموزش ارزش‌ها و باورهای فرهنگ قومی به فرزندان، هویت ملی افراد مورد مطالعه افزایش داشته است.

جدول ۴. آزمون ضریب همبستگی بین متغیر احساس محرومیت/جامعه‌پذیری و هویت قومی

هویت قومی			متغیر وابسته
تعداد مشاهدات	معنی داری	ضریب همبستگی	
۶۸۳	۰/۰۰۰	۰/۱۸	احساس محرومیت
۶۶۵	۰/۰۰۰	۰/۵۹	جامعه‌پذیری

جدول ۴ نشان می‌دهد:

- بین دو متغیر «احساس محرومیت نسبی» و «هویت قومی» رابطه وجود دارد، شدت رابطه ۰/۱۸ و جهت رابطه مثبت و هم‌افزا بوده است. به عبارت ساده‌تر می‌توان گفت احساس محرومیت باعث تقویت هویت قومی افراد مورد مطالعه شده است.

- هم‌چنین مشخص شد که رابطه بین دو متغیر «جامعه‌پذیری» و «هویت قومی» معنی‌دار، مثبت و در حد نسبتاً بالایی (۰/۵۹) است. می‌توان گفت با افزایش نقش خانواده (به‌ویژه والدین) در آموزش ارزش‌ها و باورهای فرهنگ قومی به فرزندان، هویت قومی افراد مورد مطالعه افزایش چشم‌گیری داشته است.

۲.۷. سه گروه قومی مورد مطالعه به لحاظ هویت ملی / هویت قومی

نتایج حاصل از آزمون تحلیل واریانس یکسویه نشان می‌دهد که تفاوت میانگین هویت ملی به دست آمده به لحاظ آماری معنی‌دار است، لذا دانشجویان آذری، کرد و عرب از لحاظ هویت ملی با هم متفاوت‌اند.

جدول ۵. آماره‌های توصیفی مربوط به متغیر هویت ملی به تفکیک گروه‌های قومی مورد بررسی

گروه قومی	میانگین	انحراف معیار	اشتباه معیار
آذری	۹۱/۶	۲۳/۹	۱/۹
کرد	۸۴/۶	۲۴/۵	۱/۸
عرب	۷۷/۲	۲۲/۱	۱/۶

جدول ۶. آزمون تحلیل واریانس یکطرفه «هویت ملی» به تفکیک گروه‌های قومی مورد بررسی

متغیر	منبع تغییرات	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	اف	معنی داری
هویت ملی	میان گروهی	۱۷۴۸۵/۶	۲	۸۷۴۲/۷	۱۵/۷	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۲۸۱۱۳۴/۹	۶۶۲	۵۵۴/۵		
	کل	۲۹۸۶۲۰/۳	۶۶۸			

در ادامه آزمون تعقیبی ال. اس. دی^۱ نشان داد که دانشجویان آذری نسبت به دانشجویان کرد و کردها نسبت به دانشجویان عرب از هویت ملی بالاتری برخوردار بوده‌اند.

۳.۷. سه گروه قومی مورد مطالعه به لحاظ هویت قومی

نتایج آزمون تحلیل واریانس یکطرفه نشان داد که تفاوت میانگین مشاهده شده هویت قومی سه گروه مورد بررسی از لحاظ آماری معنی دار است.

جدول ۷. آماره‌های توصیفی مربوط به متغیر هویت قومی به تفکیک گروه‌های قومی مورد بررسی

گروه قومی	میانگین	انحراف معیار	اشتباه معیار
آذری	۳۸/۶	۹/۳	۰/۶۹
کرد	۳۹/۲	۹/۹	۰/۷۸
عرب	۴۳/۸	۹/۷	۰/۷۸

¹ LSD

بررسی رابطه هویت ملی و قومی با تأکید بر احساس محرومیت و ...، صص ۳۳-۶۹

جدول ۸. آزمون تحلیل واریانس یکطرفه «هویت قومی» به تفکیک گروه‌های قومی مورد بررسی

متغیر	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	اف	معنی داری
هویت قومی	میان گروهی	۳۲۸۷/۳	۲	۱۶۴۳/۶	۱۷/۷	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۴۵۴۵۷/۷	۶۵۴	۹۲/۷		
	کل	۴۸۷۴۵/۰۷	۶۵۶			

در ادامه آزمون تعقیبی ال.اس.دی نشان داد که تفاوت میانگین مشاهده شده هویت قومی دانشجویان آذری و کرد از لحاظ آماری معنی دار نیست و این دو گروه از لحاظ هویت قومی وضعیت نسبتاً مشابهی دارند. اما هویت قومی دانشجویان عرب از دو گروه دیگر بیشتر و از لحاظ آماری معنی دار است.

۷. ۴. سه گروه قومی مورد مطالعه به لحاظ هویت ملی برحسب مذهب، جنس، بومی بودن و رشته تحصیلی

جدول ۹. آماره‌های توصیفی و استنباطی مرتبط با متغیرهای مذهب، جنس، بومی بودن و هویت ملی

متغیر	هویت ملی				
	سطح معنی داری	آزمون تی		انحراف معیار	میانگین
		درجه آزادی	کمیت تی		
مذهب	۰/۰۰۵	۸۱۰	-۲/۷	۲۱/۳	۷۹/۴
				۲۰/۲	۷۴/۷
جنس	۰/۰۰۰	۸۵۰	-۸/۹	۱۸/۱	۷۰/۶
				۲۲	۸۳
بومی بودن	۰/۰۰۰	۸۷۱	۶/۳	۲۱/۹	۸۰/۶
				۱۹	۷۱/۸

آزمون تفاوت میانگین‌ها برای گروه‌های مستقل آزمون تی (جدول ۹) نشان داد:
 - دانشجویان شیعه نسبت به دانشجویان سنی، پسران مورد مطالعه نسبت به دختران و دانشجویان بومی نسبت به دانشجویان غیر بومی از هویت ملی بالاتری برخوردار بوده‌اند و تفاوت‌های ملاحظه شده از لحاظ آماری معنی‌دار است.
 - در خصوص تفاوت بودن دانشجویان گروه‌های تحصیلی مورد مطالعه از لحاظ هویت ملی و قومی، آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان داد که این گروه‌ها از لحاظ هویت ملی با هم متفاوت نیستند و تفاوت ملاحظه شده از لحاظ آماری معنی‌دار نیست.

جدول ۱۰. آماره‌های توصیفی و استنباطی مرتبط با متغیرهای هویت ملی و رشته تحصیلی

سطح معنی‌داری (ANOVA)		انحراف معیار	میانگین هویت ملی	گروه تحصیلی
F کمیت	سطح معنی‌داری			
۳/۲	۰/۰۷	۲۱/۱	۷۶/۷	علوم انسانی
		۱۹/۴	۷۲/۶	علوم پایه
		۲۰/۸	۷۸/۱	فنی و مهندسی

۵.۷. سه گروه قومی مورد مطالعه به لحاظ هویت قومی برحسب مذهب، جنس، بومی بودن و رشته تحصیلی

جدول ۱۱. آماره‌های توصیفی و استنباطی مرتبط با متغیرهای مذهب، جنس، بومی بودن و هویت قومی

هویت قومی				متغیر		
سطح معنی داری	آزمون t		انحراف معیار	میانگین		مذهب
	درجه آزادی	کمیت T				
۰/۰۰۰	۸۱۰	۴/۹	۹/۷	۴۱/۶	شیعه	
			۹/۶	۳۷/۸	سنی	
۰/۰۸	۸۵۰	-۱/۷	۸/۸	۴۰/۳	زن	جنس
			۱۱/۱	۴۱/۴	مرد	
۰/۰۰۰	۸۷۱	-۴/۲	۹/۴	۳۹/۴	بومی	بومی بودن
			۱۰/۵	۴۲/۲	غیر بومی	

آزمون تفاوت میانگین‌ها برای گروه‌های مستقل (آزمون تی، جدول ۱۱) نشان داد:
 - دانشجویان شیعه نسبت به دانشجویان سنی و نمونه مورد مطالعه بومی نسبت به غیربومی‌ها، از هویت قومی بالاتری برخوردار بوده‌اند و این تفاوت‌ها از لحاظ آماری معنی دار است. اما پسران و دختران دانشجو از لحاظ هویت قومی با هم متفاوت نیستند.
 - هم‌چنین آزمون تحلیل واریانس یکسویه نشان داد گروه‌های تحصیلی مورد بررسی از لحاظ هویت قومی با هم متفاوت نیستند و تفاوت ملاحظه شده از لحاظ آماری معنی‌دار (۰/۴۵) نیست.

۸. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

به‌طور کلی نتایج به دست آمده مؤید این مطلب است که سه گروه دانشجویی مورد مطالعه، دارای هویت ملی و قومی بالایی هستند. این نتیجه در تحقیقات مختلف صورت گرفته داخلی به نوعی تأیید شده است، لذا به نظر می‌رسد نگرانی در خصوص ضعف هویت ملی گروه‌های قومی کشور چندان محلی از اعراب نداشته باشد.

در ادامه، فرض وجود رابطه بین دو متغیر اصلی تحقیق (هویت ملی و قومی) تأیید گردید و مشخص شد که رابطه از نوع مثبت و هم‌افزاست. با توجه به نتایج این تحقیق و تحقیقات مشابه، بایستی بیان داشت که دست کم در جامعه مورد مطالعه این تحقیق، دو متغیر هویت ملی و قومی در طول یکدیگر قرار دارند و مکمل یکدیگرند. هر چند به طور طبیعی در بین گروه‌های قومی مختلف از سطوح متفاوتی برخوردار است. این یافته تأیید دیدگاه غیر خطی است که برخلاف رویکرد خطی به تقابل و تعارض هویت ملی و هویت قومی اعتقادی ندارد و از طرفی تأیید دیدگاه کنش متقابل نمادین است که افراد را دارای هویت (خود)های گوناگونی می‌داند که در طول یکدیگر قرار دارند و هر یک سطوحی از هویت فرد را شکل می‌دهند و عناصر شکل‌دهنده آن‌ها مکمل هم هستند.

از دیگر نتایج این تحقیق، بررسی ارتباط متغیر «احساس محرومیت نسبی» با متغیرهای هویت ملی و قومی بود. در مجموع ارتباط این متغیر با متغیرهای دوگانه (ملی و قومی) تأیید شد. اما از نتایج جالب و قابل تأمل، ارتباط بالا و در عین حال منفی و کاهنده احساس محرومیت نسبی با هویت ملی است، چنان‌که شدت رابطه در حد بالایی (۰/۵۶-) بوده است و این نتیجه در رابطه با هویت قومی ۰/۱۸ است. بنابراین می‌توان گفت تأثیرگذاری احساس محرومیت نسبی بر هویت ملی جامعه مورد مطالعه بیش از هویت قومی بوده، اما جهت این رابطه منفی بوده است. هم‌چنین در بررسی

ارتباط متغیر جامعه‌پذیری قومی با هویت ملی و قومی، مشخص شد که این متغیر با هر دو نوع هویت ملی و قومی رابطه مثبت داشته و البته این رابطه با هویت قومی بیشتر بوده است. این نتیجه با تحقیقات کسانی چون یومانا، یپ و لهم هم‌خوانی دارد؛ اما در خصوص هویت ملی نتیجه متفاوت است. فرض محققان این تحقیق بر این است که برعکس جوامعی چون آمریکا، کانادا و استرالیا، هویت فرهنگی - قومی اقلیت‌های ایرانی پایه‌ها و عناصر هویت ایرانی هستند و نمی‌توان این دو را از هم جدا دانست. از طرفی این نتیجه تقویت‌کننده وجود ارتباط بین این دو نوع هویت است که قبلاً بدان اشاره شد.

در ادامه مشخص گردید که دانشجویان شیعه، مرد و بومی نسبت به پاسخ‌گویان سنی، زن و غیر بومی از هویت ملی بیشتری برخوردارند. در خصوص هویت قومی نیز مشخص شد که دانشجویان شیعه و غیر بومی نسبت به دانشجویان سنی و بومی از هویت قومی بالاتری برخوردارند. اما دختران و پسران دانشجو در مورد هویت قومی تفاوت معنی‌داری با هم ندارند.

نتیجه به دست آمده در خصوص دانشجویان شیعه و سنی، به ویژه از این بابت می‌تواند حایز اهمیت باشد که تأیید دوباره‌ای بر عدم تعارض بین هویت ملی و قومی افراد (دست کم در نمونه مورد مطالعه این تحقیق) است. در مورد دانشجویان بومی و غیر بومی نتیجه‌ای متفاوت حاصل شد که البته این موضوع می‌تواند مورد توجه مسئولان سازمان سنجش کشور در بحث بومی‌گزینی قرار گیرد. در ادامه با توجه به یافته‌ها، مباحث مطرح شده و تحقیقات پیشین پیشنهاداتی در سه بعد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جهت تقویت هویت و انسجام ملی ارائه می‌شود:

در بعد فرهنگی قبل از هر چیز درک این موضوع از سوی مسئولان و نخبگان حکومتی ضروری است که با گسترش و تعمیق روزافزون فرآیند جهانی شدن،

پیامدهای مثبت، منفی و گاه متناقض آن در همه حوزه‌ها، از جمله در حوزه فرهنگی و هویتی (دو مسئله عام‌گرایی و خاص‌گرایی فرهنگی) نمایان‌تر خواهد شد، لذا برای مدیریت این تغییرات ضمن درک این مسئله، اتخاذ راه‌کارهایی از سنخ همین موضوعات ضروری است. با توجه به ماهیت فرهنگی هویت ملی، مدیریت مؤثر پیامدها و تغییرات ناشی از این موضوع بیشتر رویکرد و راه‌کار فرهنگی طلب می‌کند. تکرار تجربیات ناموفق بسیاری از کشورها در اجرای سیاست‌های یکسان‌سازی فرهنگی و باور دیدگاه خطی در این رابطه، پیامدهای منفی برای انسجام ملی در پی خواهد داشت. به نظر اتخاذ رویکرد فرهنگی (و نه سیاسی و امنیتی) نسبت به این مسئله می‌تواند بسیاری از دغدغه‌های موجود را برطرف و به عبارتی موضوع هویت ملی و قومی در ایران را از یک «مسئله اجتماعی» به «پدیده اجتماعی» تبدیل نماید. در همین راستا، بسط خردگرایی و ایجاد وفاق بیشتر بین اقوام ایرانی از طریق ایجاد ارتباطات و تعاملات بیشتر، استحکام بیشتر انسجام ملی را در پی خواهد داشت. ارتباط بیشتر بین اقوام سبب تعلق و وفاداری آن‌ها به واحدهای جمعی بزرگ‌تر، از جمله هویت ملی خواهد شد و در واقع امکان دستیابی به هویت ملی بیشتر می‌شود (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۱).

ارتباط مثبت بین دو نوع هویت ملی و قومی نشان می‌دهد که هویت ایرانی ترکیب و در حقیقت برآیند دیالکتیکی حاصل از تعامل و کنش همه اقوام و فرهنگ‌های ایرانی است، بنابراین تأکید بر یک یا چند بعد از آن در نهایت به نفع انسجام ملی کشور نیست و اجرای سیاست تکثر قومی و فرهنگی و احترام به فرهنگ‌های بومی ضرورتی انکارناپذیر است. این موضوع می‌تواند علاوه بر تقویت هویت‌های قومی به تقویت هویت و انسجام ملی نیز منجر شود.

از موضوعات مهم دیگر می‌توان به مسئله مهم جامعه‌پذیری اشاره داشت. یافته‌های تحقیق مؤید تأثیر این متغیر بر هویت ملی و به ویژه هویت قومی است. تلاش بیشتر

جهت انتقال ارزش‌ها و باورهای فرهنگ ملی - ایرانی از طریق خانواده‌ها به نسل‌های بعدی و تأکید ویژه بر عناصر مشترک فرهنگ‌های قومی و ملی می‌تواند انسجام و تقویت هویت ملی را در عین احترام به فرهنگ‌های قومی در پی داشته باشد.

ارتقای عملکرد رسانه‌های جمعی در تقویت هویت ملی و احترام به فرهنگ‌های قومی و در نظر داشتن حساسیت‌های قومی بسیار حیاتی است، چنان‌که خطای یک روزنامه در چاپ کاریکاتوری سبب تنش‌های زیادی در مناطق آذری‌نشین کشور شد (بنگرید به میرزایی (ب)، ۱۳۸۵).

توجه بیشتر به رشد و گسترش مراکز مطالعات قومی متناسب با تنوع قومی موجود امری ضروری است، که البته این امر نیازمند نگاه مثبت‌تر مسئولان ذی‌ربط است.

در ادامه یافته‌ها نشان داد که موضوع عدالت اقتصادی از سوی اکثر پاسخ‌گویان مطالبه می‌شود و در حقیقت جزء مطالبات اساسی آن‌هاست. اهمیت توجه به این موضوع آن‌جا آشکارتر می‌شود که در یابیم این عامل در گذشته یکی از شش عامل مهم ظهور و بروز بحران‌های قومی کشور بوده است (دژم‌خوی، ۱۳۸۴). از طرفی با توجه به این که اکثر اقوام و گروه‌های قومی ایرانی در مناطق مرزی کشور مستقرند، این نزدیکی با کشورهای هم‌جوار و هم‌تبار در واقع امکان بیشتری برای مقایسه فراهم می‌کند. وجود شرایط نابرابر بین این مناطق می‌تواند به احساس محرومیت و نارضایتی منجر شود، لذا توجه به توسعه و عمران این مناطق حتی از مناطق مرکزی کشور هم ضروری‌تر به نظر می‌رسد. در مجموع در بعد اقتصادی می‌توان با تلاش برای محرومیت‌زدایی از طریق تخصیص بهینه و عادلانه منابع و امکانات بین اقوام مختلف، ضمن فراهم آوردن شرایط توسعه پایدار کشور باعث افزایش رضایت عمومی شد. با توجه به شرایط و مشکلات اقتصادی کنونی جامعه، رضایت از زندگی و وضعیت

مطلوب اقتصادی نقش بسیار زیادی در گرایش افراد به هویت ملی ایفا می کند (دژم خوی، ۱۳۸۴).

در بعد سیاسی نیز می توان به راه کارهای زیر اشاره داشت:

تلاش بیشتر محققان و اندیشمندان این حوزه برای اصلاح و تغییر نوع نگاه مسئولان ذیربط و توجه دادن آن‌ها به حساسیت موضوع و راه کارهای مؤثر جهت مدیریت مناسب تر مسایل قومی در کشور و این موضوع که هویت‌های قومی ایرانی پایه و عنصر اساسی هویت ایرانی است.

تلاش بیشتر تصمیم گیران کشور برای مشارکت دادن همه اقوام ایرانی در فرآیند تصمیم سازی‌ها و تصمیم گیری‌های ملی، ساختار قدرت و حکومت. جلوگیری از تمرکزگرایی در تصمیم گیری، برنامه ریزی و اجرا و افزایش اختیارات منطقه‌ای جهت برنامه ریزی‌های بومی و محلی.

تلاش در جهت تقویت نهادهای مدنی و توجه هر چه بیشتر به ارتباط و پیچیدگی عرصه‌های مختلف داخلی و خارجی در حوزه مسایل قومی و انسجام ملی.

در انتها باید گفت با توجه به شرایط و واقعیات کنونی و تقاضاهای روبه تزايد گروه‌های قومی مختلف کشور لزوم جامع‌نگری در کلیه برنامه ریزی‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی مرتبط با انسجام ملی و افزایش قدرت تطبیق و انعطاف پذیری دولت و ساختار موجود ضروری است. عدم اتخاذ سیاست‌های جامع فرهنگی، اقتصادی و سیاسی و نداشتن سیاست‌های مناسب خارجی می تواند فرصت تنوع قومی را به تهدید تبدیل نماید.

منابع

- اکوانی، سید حمداله (۱۳۸۷) «گرایش به هویت ملی و قومی در بین عرب‌های خوزستان»، فصلنامه مطالعات ملی، سال نهم، دوره ۳۶: ۱۲۷-۹۹.
- احمدلو، حبیب (۱۳۸۱) بررسی رابطه میان هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، استاد راهنما: عماد افروغ، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- احمدی، حمید (۱۳۸۳) «هویت و قومیت در ایران»، در کتاب هویت در ایران، به اهتمام علی اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- الطائی، علی (۱۳۸۲) بحران هویت قومی در ایران، چاپ دوم، تهران: شادگان.
- بشیری، حسین (۱۳۷۹) «توسعه سیاسی و بحران هویت ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، ش ۵: ۳۱۵-۲۸۷.
- توسلی، غلام‌عباس و یارمحمد قاسمی (۱۳۸۱) «مناسبات قومی و رابطه آن با تحول هویت جمعی (نمونه مطالعه: ایلام)»، مجله جامعه‌شناسی ایران، سال چهارم، ش ۴: ۲۵-۳.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۷) بررسی منابع هویت ایرانی، رساله دکتری جامعه‌شناسی، استاد راهنما: رحمت‌الله صدیق سروسستانی، تهران: دانشگاه تهران.
- حیدری، محمد (۱۳۸۳) «هویت و امنیت ملی»، در کتاب مبانی نظری هویت و بحران هویت، به اهتمام علی اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- خوب‌روی پاک، محمدرضا (۱۳۸۰) اقلیت‌ها، تهران: نشر شیرازه.
- دژم‌خوی، جمشید (۱۳۸۴) «بررسی گرایش مردم تبریز به ویژگی‌های قومی»، نامه فرهنگ آذربایجان شرقی، سال اول، شماره اول و دوم: ۱۰۳-۸۷.
- _____ (۱۳۸۷) تعلقات هویت در تبریز، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، استاد راهنما: کامران صداقت، تبریز: دانشگاه آزاد اسلامی تبریز.

دوران، بهزاد و منوچهر محسنی (۱۳۸۳) «هویت؛ رویکردها و نظریه‌ها»، در کتاب *مبانی نظری هویت و بحران هویت* به اهتمام علی‌اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

رمضان‌زاده، عبدالله (۱۳۷۷) «روند بحران قومی در ایران»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال اول، پیش شماره اول: ۲۲۸-۲۱۷.

ساروخانی، باقر (۱۳۷۰) *دایره المعارف علوم اجتماعی*، تهران: کیهان.

سید امامی، کاووس (۱۳۷۷) «یکپارچگی ملی و رشد قومیت‌های قومی»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال اول، پیش شماره اول، صص ۱۸-۷.

شیخاوندی، داور (۱۳۷۹) *تکوین و تنفیذ هویت ایرانی*، تهران: انتشارات باز، مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

صدیق سروسناتی، رحمت‌الله و ابراهیم حاجیانی (۱۳۸۷) «مطالعه تجربی منابع هویت ایرانی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال نهم، شماره ۲: ۵۳-۳۱.

علم، محمدرضا (۱۳۸۶) «ریشه‌های هویت ایرانی در قیام میرزا کوچک‌خان جنگلی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال هشتم، ش ۳۱: ۱۱۸-۹۹.

فتحی، لاله (۱۳۸۲) *بررسی هویت قومی در بین دانش‌آموزان ارمنی، کرد و آذری استان آذربایجان غربی*، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، استاد راهنما: حسین گدازگر، تبریز: دانشگاه تبریز.

فکوهی، ناصر (۱۳۸۱) «شکل‌گیری هویتی و الگوهای محلی، ملی و جهانی (مطالعه موردی: استان لرستان)»، *مجله جامعه‌شناسی*، سال چهارم، ش ۴: ۱۶۱-۱۲۷.

قاسمی، محمدعلی (۱۳۸۱) «درآمدی بر پیدایش مسایل قومی در جهان سوم»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال پنجم، شماره اول: ۱۳۴-۱۲۳.

قنبری برزیان، علی (۱۳۸۳) «رویکردها، چالش‌ها و مؤلفه‌های هویت ملی»، در کتاب *هویت در ایران*، به اهتمام علی‌اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

بررسی رابطه هویت ملی و قومی با تأکید بر احساس محرومیت و ...، صص ۳۳-۶۹

قیصری، نور الله (۱۳۷۷) «قومیت عرب و هویت ملی در ج.ا. ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال اول، پیش شماره اول: ۴۹-۸۳.

قیم، عبدالنبی (۱۳۸۰) «نگاهی جامعه‌شناختی به زندگی و فرهنگ مردم عرب خوزستان»، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، شماره ۷: ۲۲۶-۱۸۵.

کولایی، الهه (۱۳۸۳) «مسیر هویت ملی در ایران»، در کتاب هویت در ایران، به اهتمام علی اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

گل محمدی، احمد (۱۳۸۱) جهانی شدن فرهنگ، هویت، تهران: نشر نی.
مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰) تحولات قومی در ایران، علل و زمینه‌ها، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

_____ (۱۳۸۶) «جایگاه هویت در پایان‌نامه‌های دانشجویی»، فصلنامه مطالعات ملی، سال هشتم، ش ۳۱: ۹۸-۸۱

میرزائی، حسینعلی (۱۳۸۵ الف) بررسی تطبیقی هویت قومی دانشجویان فارس، آذری و کرد دانشگاه تبریز، به سفارش جهاد دانشگاهی واحد استان آذربایجان شرقی.

_____ (۱۳۸۵ ب) بررسی جامعه‌شناختی حوادث آذربایجان در سال ۱۳۸۵ در پی چاپ کاریکاتور روزنامه ایران، به سفارش مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (ISPA).

نواح، عبدالرضا و سیدمجتبی تقوی نسب (۱۳۸۶) «تأثیر احساس محرومیت نسبی بر هویت قومی و هویت ملی، مطالعه موردی اعراب استان خوزستان»، مجله جامعه‌شناسی ایران، سال هشتم، دوره ۲: ۱۶۳-۱۴۲.

نوجه فلاح، رستم (۱۳۸۳) «هویت؛ واقعیتی ثابت یا سیال»، در کتاب مبانی نظری هویت و بحران هویت به اهتمام علی اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

یوسفی، علی (۱۳۸۳) «آشنایی بین قومی در ایران»، دفتر امور اجتماعی وزارت کشور، (مجموعه مجلدات کاوش).

- Berry, J. (2006) Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 45(3): 30
- Bourih, M.Y (1997) Culture Identity and Immigration. *Ethnic and Racial Studies* 21: 574-601.
- Branscombe, N. R., M. T. Schmitt, & R. D. Harvey (1999) "Perceiving Pervasive Discrimination among African Americans: Implications for Group Identification and Well Being", *Journal of Personality and Social Psychology*(1): 1351-149.
- Brown. (1993) *Ethnic Conflict and International Security*, New Jersey: Princeton University Press.
- Cross, W. E. J. (1995) *Shades of Black: Diversity in African American Identity*, Philadelphia, PA: Temple University Press.
- French, S. (2006) The Development of Ethnic During Adolescence. *Developmental Psychology* 22 (1): -1 and Psychological Correlates, *Developmental Psychology*, 42 (2): 218-238.
- Greene, M. L., N. Way, & K. Pahl (2006) Trajectories of Perceived Adult and Peer Discrimination among Black, Latino, and Asian American adolescents: Patterns.
- Jacobson, J. (1998) *Sam in Transition* London and New York: Routledge.
- Lohm, D. (2006) What is an Australian? (Perception of Australianess among Young Adults Raised in an Outer Eastern Suburb of Melbourne), Monash University.
- Modood, T. (1994) Political Blackness and British Asians. *Sociology* 28 (4): 857-6.
- Miskovic, M. (2007) the Construction of Ethnic Identity of Balkan Muslim Immigrants. *The Qualitative Report* 12 (3): 513-198.
- Phinney, J. S. & V. Chavira (1995) Ethnic Identity and Self Esteem: An explanatory Longitudinal Study. *Journal of Adolescence* 15: 27-281.
- Phinney, J. S. (1989) Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents. *Journal of Early Adolescence* (1-2): 34-49.

- Phinney, J. S. (1990) Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research Psychology Bulletin 108 (3): 499-514.
- Phinney, J. S. & A. Ong (2007) Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions Journal of Counseling Psychology 54(3): 271-281.
- Phinney, J. S. (2001) Ethnic Identity, Immigration, and Well-Being: An Interactional Perspective Journal of Social Issues 57 (3): 493-511.
- Shamai, J. S. (1986) Ethnic and National Identity among Jewish Students in Toronto, Ph.d Thesis, University of Toronto.
- Umaña-Taylor, A. J. & B. M. Gomez (2004) Developing the Ethnic Identity Scale Using Eriksonian and Social Identity Perspectives IDENTITY: An International Journal of Theory and Research 4 (1): 3-8.
- Sabatier, Colette (2008) Ethnic and National Identity among Second-Generation Immigrant Adolescents in France Journal of Adolescence 31: 185-205.
- Turner, C. (1998) Social Identity, Organization and Leadership in: E. Turner, Group at Work London: Lawrence Erlbaum.
- Umaña-Taylor, A. J. & N. Shin (2007) An Examination of Ethnic Identity and Self-esteem with Diverse Populations: Exploring Variation by Ethnicity and Geography Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology 2(2): 177-186.
- Umaña-Taylor, A. J. (2003) An Exploration of the Ethnic Identity Scale among High School and University Students, For Indicators of Positive Development Conference March 12
- Umaña-Taylor, A. J. (2008) A Longitudinal Examination of Latino Adolescents' Ethnic Identity, Coping with Discrimination, and Self-esteem, Journal of Adolescence 28 (1): 1650.
- Umaña-Taylor, A. J. (2004) Ethnic Identity and Self-esteem: Examining the role of Social Context Journal of Adolescence 27:139-146.

- Verkuyten, M. (2002) Perception of Ethnic Discrimination by Minority and Majority Early Adolescents in the Netherlands International Journal of Psychology (36): 323-332.
- Yip, T. (2006) African American Racial Identity across the Lifespan: Identity Status, Identity Content, and Depression Symptoms Child Development 77 (5): 1504-1517.

پیوست‌ها

جدول ۱. ابعاد، سؤالات و ضریب پایایی متغیر هویت ملی

ضریب پایایی	گویه‌ها	هویت ملی
۰/۹۳	از این که دارای فرهنگ ایرانی هستم به خودم می‌بالم	۰/۹۳
	به ایرانی بودنم افتخار می‌کنم	
	احساس می‌کنم ملتی که عضو آن هستم بسیار با ارزش است	
	از لحاظ فرهنگی مردم ایران یکی از بزرگترین ملت‌های دنیا هستند	
	دوست دارم برای توسعه کشورم تلاش کنم	
	علم و دانش امروزی مدیون تلاش اندیشمندان ایرانی هم چون ابن سینا و ابوریحان بیرونی است	
	هر ایرانی را شهروند و هموطن خود می‌دانم	
	ایرانی بودن نقش مهمی در زندگی‌ام بازی می‌کند	
	از این که یک ایرانی هستم احساس خوبی دارم	
	عضوی ارزشمند از ملت ایرانم	
	عید نوروز ما ایرانی‌ها بهترین جشن ملی برای تغییر سال است	
	موسیقی سنتی ایرانی را بر سایر موسیقی‌ها ترجیح می‌دهم	
	هنر نزد ایرانیان است و بس	
	بزرگانی چون فردوسی، شهریار، مولوی و... افتخار ما ایرانیان هستند	
	صحبت کردن به زبان فارسی برایم دلنشین و شیرین است	
زبان فارسی نماد هویت ایرانیان در جهان است		
پاسداری از زبان فارسی وظیفه ملی هر ایرانی است		
زبان تدریس و آموزش در تمام ایران باید زبان فارسی باشد		

بررسی رابطه هویت ملی و قومی با تأکید بر احساس محرومیت و ...، صص ۳۳-۶۹

۰/۸۷	همه جای ایران، سرای من است	سرزمین (پهنای)
	ایران وطن همیشگی من است	
	اگر فرصتی پیش آید دوست دارم در کشورهای خارجی زندگی کنم	
	دفاع از سرزمین ایران وظیفه همه ما ایرانیان است	
۰/۹۱	از این که در سایه نظام جمهوری اسلامی ایران زندگی می‌کنم، احساس غرور می‌کنم	سازگاری
	حکومت مستقل ما، ما به افتخار است	
	سران حکومت ما دلسوز و مردمی‌اند	
	دوست دارم برای توسعه کشورم تلاش کنم	
	مردم باید از تصمیمات دولت حمایت کنند حتی اگر اشتباه باشد	
	اگرچه با همه چیز در کشورم موافق نیستم اما تعهدات قوی به کشورم دارم	
	خیلی مهم است که ایران در مسابقات ورزشی بین‌المللی برنده شود	
قانون اساسی فعلی یک قانون پیشرفته و کامل است		
۰/۸۸	تلاش می‌کنم با گذشته و تاریخ ایران آشنا شوم	تاریخ
	تاریخ ایران پر از شکوه، افتخار و عظمت است	
	بخشی از تاریخ ایرانم	
	با دیدن تصاویر تخت جمشید و پاسارگاد احساس غرور می‌کنم	
	ایران همیشه تمدن‌ساز بوده است	
	شخصیت‌هایی چون، میرزا کوچک خان، ستارخان، مصدق و... قهرمان تمام ایرانیان هستند	
ضرب آلفای کرونیخ برای همه گویه‌ها = ۰/۹۵		

جدول ۲. سؤالات و ضریب پایایی متغیر هویت قومی

ضریب پایایی	گویه‌ها
۰/۸۶	تلاش می‌کنم اطلاعاتم را درباره تاریخ، سنن، مناسک و آداب و رسوم گروه قومی‌ام افزایش دهم
	بیشتر مواقع کارهایی انجام می‌دهم که مرا در فهم زمینه قومی‌ام یاری کند
	اغلب اوقات با دیگران جهت آشنایی بیشتر با گروه قومی‌ام صحبت می‌کنم
	در فعالیت‌هایی شرکت می‌کنم که اطلاعاتم را درباره قومیتم افزایش دهد
	پیگیر وقایع و اتفاقاتی هستم که اطلاعاتم را راجع به گروه قومی‌ام افزایش دهد
	شدیدا به گروه قومی‌ام احساس تعلق می‌کنم

	به خوبی درک می‌کنم عضویت در گروه قومی‌ام چه معنایی برایم دارد
	وابستگی قوی به گروه قومی‌ام دارم
	اگر حق انتخاب داشتم، ترجیح می‌دادم از گروه قومی دیگری باشم
	کاش از گروه قومی دیگری بودم
	موسیقی قومی‌ام را بر هر ترانه دیگری ترجیح می‌دهم
	در منزل به زبان قومی‌ام صحبت می‌کنم
	دیدن برنامه‌های تلویزیونی به زبان قومی‌ام را بر فیلم‌ها و برنامه‌ها به زبان فارسی ترجیح می‌دهم
	در انتخابات مختلف سعی می‌کنم به فردی از گروه قومی خود رأی بدهم
	تلاش می‌کنم دوستانم را از گروه قومی خودم انتخاب کنم
	بهتر است فرد با کسی از گروه قومی خود ازدواج کند

جدول ۳. ابعاد، سؤالات و ضریب پایایی متغیر احساس محرومیت نسبی

ضریب پایایی	گویه‌ها
۰/۸۲	در حال حاضر در کشور، همه اقوام ایرانی مورد احترام و توجه‌اند
	حکومت مرکزی به ارزش‌ها، باورها و مطالبات فرهنگی همه اقوام ایرانی بها می‌دهد
	فضای جامعه به گونه‌ای است که اقوام مختلف ایرانی مورد توهین قرار نمی‌گیرند
	حکومت برای همه اقوام کشور ارزش و احترام یکسانی قابل است
	منطقه محل تولدم در قیاس با دیگر مناطق کشور از نظر اقتصادی عقب می‌باشد
	همه ایرانیان (کرد، عرب، آذری، بلوچ، فارس و...) وضعیت اقتصادی مشابهی دارند
	مناطق مختلف کشور از خدمات اقتصادی یکسان و عادلانه‌ای برخوردار نیستند
	حکومت مرکزی توجه خاصی به رشد اقتصادی مناطق قومی کشور دارد
	همه اقوام ایرانی فارغ از قومیت‌شان در تصمیم‌گیری‌های سیاسی کشور دخیلند
	در واگذاری پست‌ها و مناصب حکومتی، قومیت افراد تأثیری ندارد
همه اقوام ایرانی (به نسبت جمعیت‌شان) در اداره کشور تأثیر گذارند	
مانعی برای ارتقاء افراد شایسته گروه قومی‌ام به مناصب بالای سیاسی نمی‌بینم	

جدول ۴. سؤالات و ضریب پایایی متغیر جامعه‌پذیری

ضریب پایایی	گویه‌ها
۰/۸۹	در خانواده‌ام از گذشته قومی‌مان، صحبت‌های زیادی می‌شود
	والدینم نسبت به قومیت‌مان نگاه مثبتی دارند
	والدینم اصرار زیادی بر یاد دادن زبان مادری به فرزندان خود دارند
	والدینم احساس تعلق قوی نسبت به گروه قومی‌مان دارند
	خانواده‌ام ارزش‌ها و عقاید قومی‌ام را به من آموزش می‌دهند
	تعامل خوبی با افراد گروه قومی خودمان داریم
	خانواده‌ام مرا به احترام گذاشتن به ارزش‌ها و عقاید گروه قومی‌ام تشویق می‌کنند